

בין אורתודוקסיה מודרנית לציונות הדתית: בחינה מחודשת

דב שוורץ

מאיר רוט, אורתודוקסיה הומאנית: מחשבת ההלכה של הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2013, 475 עמודים.

מבוא

ספרו של מאיר רוט עוסק באחד מהרכבים החשובים של האורתודוקסיה המודרנית שעלה לארץ, ומבחינה מסוימת פותח דיון בסוגיה שלא נדונה לעומקה עד כה: היחסים שבין האורתודוקסיה המודרנית לציונות הדתית. לצורך הדיון אגדיר 'אורתודוקסיה מודרנית' כזרם הדתי הפועל בצפון אמריקה ובמערב אירופה, והמחויב מצד אחד לשמירת ההלכה כנתינתה ומצד שני לפתיחות במודרנה ולהתערות בעולם המודרני. בני האורתודוקסיה המודרנית הם בעלי אוריינטציה ציונית, ועל כן הם קרובים למחנה הציוני הדתי מבחינת זהותם. האורתודוקסיה המודרנית כוללת תתי זרמים.¹ המוסד המסמל זרם זה יותר מכול הוא 'שיבה אוניברסיטה' בניו יורק, המקיים מדי שנה 'פורום אורתודוקסי', ששותפים לו אנשי אקדמיה דתיים בצד רבנים. אף על פי שמתנהלים דיונים ערים על שיתוף הפעולה בין האורתודוקסיה המודרנית לשאר הזרמים (קונסרבטיבים, רפורמים), ברוב ערי ארצות הברית מתקיימים יחסי גומלין מעשיים בין הזרמים. מציאות כזאת לא קיימת בארץ. במונח 'ציונות דתית' אני מתייחס בעיקר לתנועה באירופה עד לקום המדינה ולתנועה בארץ ישראל, כלומר לאורתודוקסיה הציונית שבארץ.

הספר אורתודוקסיה הומאנית בא לאחר הוצאה חדשה ומחודשת של חלק מכתבי הרב פרופסור אליעזר ברקוביץ בעברית בידי מרכז 'שלם'. ברקוביץ פרסם שורה של חיבורים בהלכה ובפילוסופיה, שדומה כי הקדימו את זמנם בעת צאתם לאור. ספרו של רוט הוא

1 ראו למשל יונתן סרנה, היהדות באמריקה, ירושלים תשס"ה. למאמרים מפורטים על האורתודוקסיה ראו בהמשך.

עיבוד של עבודת דוקטור שנכתבה באוניברסיטת בר אילן. במקביל נכתבה עבודת דוקטור על ברקוביץ גם בידי דוד חזוני.² ספרו של רוט עוסק בעיקר בסוגיות הלכתיות ובתפיסת ההלכה בכתביו של ברקוביץ. הוא מבקש להבליט את הפתיחות של ברקוביץ למודרנה באמצעות בחינה מחודשת של מעמד האישה בפרט ושל מעמדה הכולל של ההלכה ושל דרכי התנהלותה.

לספרו של רוט ארבעה חלקים. בחלק הראשון הוא דן בהנחות היסוד של תפיסת ההלכה של ברקוביץ. דיון זה עוסק בעניינים כמו מעמדה של הסברה כביטוי של היגיון אנושי בהלכה וביחס שבין אגדה להלכה, ומדגים בסוגיות כמו השתנות הטבעים וכפיית גט. בחלק השני עוסק רוט בבסיס העיוני של התורה שבעל פה, דהיינו בהגדרתה מבחינה היסטורית ועיונית ובשאלת האוטונומיה המוסרית ביחס להלכה. אף כאן נדונות סוגיות הלכתיות כמו קיום שמיטת קרקעות במדינה מודרנית. החלק השלישי מוקדש למעמד האישה, ובו נדרש רוט לפסיקותיו הקונקרטיים של ברקוביץ, החל בדיונים השיטתיים של תנאי בקידושין (פתרון אפשרי לבעיית העגונות) וכלה בהגדרים אקראיים התומכים בקיום חברה מעורבת. החלק הרביעי מוקדש למקורותיו של ברקוביץ. רוט מצביע על מקור ודאי, הרב יחיאל יעקב ויינברג, רבו של ברקוביץ, ועל מקור אפשרי, הרב משה שמואל גלזנר. כן מקדיש רוט דיון לזיקתו של ברקוביץ ליהדות ארצות הברית, שלהלן נראה שיש צורך להשלימו. את הספר חותם פרק סיכום, שדן במפגש שבין הלכה למודרנה בהגותו של ברקוביץ. יתרונו של ספר זה הוא בהיקפו. באמצעות הצגת גישותיו ועמדותיו השונות של ברקוביץ להלכה בעולם המודרני וליחסה למוסר הוא מעניק תמונה פנורמית של הגותו המעניינת של ברקוביץ. ברצוני להעיר הערות אחדות בשאלת הזיקה של הספר לחקר הציונות בכלל והציונות הדתית בפרט.

תחייה לאומית וחשיבה הלכתית

אורתודוקסיה הומאנית נענה לפיתוי של השתקעות בהגותו של הוגה מסוים בניתוק יחסי מסביבתו הרעיונית ומהזרמים שהוא מקיים עמם דיאלוג ושמבחינת זהותו הדתית, החברתית והפוליטית הוא משתייך אליהם. למשל, הוא מתחשב בתפיסתו הציונית הדתית של ברקוביץ, אולם פחות מכך מנתח את נוכחות התנועה ועקרונותיה בהכרעותיו ההלכתיות ובחשיבתו ההלכתית. דוגמה נוספת: הספר דן על קצה המזלג ביחסים הרעיוניים שבין ברקוביץ להוגים יהודים אמריקנים,³ אולם הוא נותן את דעתו פחות על המגמות בהיסטוריה של האורתודוקסיה בארצות הברית, שהשפיעו על ברקוביץ או לפחות תרמו לדרכו בתפיסתו ההלכתית והפילוסופיות.

2 David Hazony, *Human Responsibility in the Thought of Eliezer Berkovits*, PhD Thesis, Hebrew University, Jerusalem 2011

3 דוגמה לכך היא דיון בויקה להגותו של הרב סולובייצ'יק. דב שוורץ, ארץ הממשות והדמיון: מעמדה של ארץ ישראל בהגות הציונית הדתית, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 206-209.

הזהות הציונית הדתית של ברקוביץ ממלאת מקום חשוב בגישתו ההלכתית. ברקוביץ הקדיש מאמצים לקביעת המתודולוגיה של ההלכה. מאמצים אלה ניכרו לא רק באופי הדיונים ההלכתיים שלו אלא גם בחיבורו על דרך החשיבה ההלכתית (תורת ההגיון בהלכה),⁴ העוסק בסיבתיות בהלכה. כפי שציינתי במקום אחר, הנטייה לקבוע את דרכי החשיבה ההלכתית נתפסה בעקיפין כאחד הביטויים של הטיפוס הדתי החדש שהציונות הדתית ביקשה לכונן. הפתיחות כלפי המודרנה כללה בין השאר חשיבה שיטתית ורפלקטיבית, שנועדה לחשוף את תבניות החשיבה ההלכתיות. בדרך כזו, כך סברו הוגים ציונים דתיים, אפשר להתמודד עם האתגרים שהציבה הלאומיות היהודית ומימושה בארץ ישראל.⁵ במילים אחרות, לדידם פירוק ההלכה לרכיביה האלמנטריים מאפשר לשקול את הבנייתה מחדש ואת התאמתה למציאות משתנה.

מבחינה מסוימת מפעלו של ברקוביץ הוא המשך הבחינה המעמיקה של הסיבתיות בהלכה בכתביהם של הרבנים חיים הירשנזון, משה אוסטרובסקי ומשה אביגדור עמיאל. למעשה אפשר לראות את ראשית העיון המתודולוגי בתלמוד ובהלכה בקרב מנהיגי הציונות הדתית כבר בכתביו של הרב יצחק יעקב ריינס, מייסד התנועה. רבנים אלה היו פעילים בעיקר בארץ ישראל ו/או באירופה.

אולם מגמה זו הייתה שורשים גם בקרב ציונים דתיים בארצות הברית שאף הם עלו לארץ, כמו הרב ד"ר שמעון פדרבוש.⁶ נקל להבין שמפעלו של ברקוביץ לא התרקם בחלל הריק. הוא השתייך לשורה ארוכה של הוגים שלא בחרו בדרך הביקורת הישירה והבוטה על הקיפאון ההלכתי שעתיד ישעיהו ליבוביץ להעלות בעיקר עם הקמת המדינה, אלא העדיפו לחפור ביסודות ההלכה והתורה שבעל פה, ומתוך כך להגיע להתאמתה למציאות המשתנה.

מעבר של נורמות

מגמה נוספת, אולי אף חשובה מקודמתה, היא תחושת האחריות והפטרונות של ציוני אמריקה לציונות בארץ ישראל. הביטוי לתחושה כזאת היה הקדשת מאמצים והקצאת כספים לצורך העברת נורמות הקיום של האורתודוקסיה היהודית בארצות הברית לארץ ישראל. מבחינה מסוימת אפשר להכתיר מגמה מרכזית זו כמעבר מ'ציונות דתית' ל'אורתודוקסיה מודרנית'. מגמות אלה החלו בתחילת שנות העשרים של המאה שעברה בדמות ארגונים כמו 'נשות הדסה', ונמשכו בהקמת אוניברסיטת בראיילן בידי פרופ' פנחס חורגין מה'ישיבה

4 אליעזר ברקוביץ, תורת ההגיון בהלכה, ירושלים תשמ"ז.

5 דב שוורץ, אמונה על פרשת דרכים: בין רעיון למעשה בציונות הדתית, תל אביב תשנ"ו, עמ' 51. על האדם הדתי החדש ראו, הנ"ל, 'הציונות הדתית ורעיון האדם החדש', ישראל, חוב' 16 (2009), עמ' 143-164.

6 עמדנו לעיל על הדיון של רוט ברב משה שמואל גלזר כמקור להגותו של ברקוביץ. לטעמי חשוב לא פחות להשוות את הדיון של ברקוביץ להוגים צפון אמריקנים אחרים שעלו לארץ, כמו פדרבוש. למשל להשוות את הניתוח של סוגיית תנורו של עכנאי (פרק שני בספרו של רוט) לדיון מקביל אצל שמעון פדרבוש, לנתיבות התלמוד, ירושלים תשמ"ג, עמ' 86-107.

אוניברסיטה'. מגמות הפטרונות נמשכו גם בסימפוזיונים ובמשנות הגותיות על הדרך הראויה לציונות בכלל ולציונות בארץ ישראל בפרט,⁷ והן נמשכות עד היום הזה.

מהם שורשי האחריות והפטרנליזם של האורתודוקסיה המודרנית להליכות האורתודוקסיה בארץ ישראל, לאמור המחנה הציוני הדתי? לציונות הדתית באמריקה הייתה נקודת פתיחה מעולה. היא זכתה לחותמן של שלוש דמויות שהיו למעצבי המדיניות וההגות בציונות הדתית ובסביבותיה: הרב מאיר בר-אילן (ברלין) נסע לארצות הברית בשלהי שנת 1913, ובאמצע שנת 1915 הצטרף אליו הרב יהודה ליב מימון (פישמן), שגורש על ידי השלטון התורכי בארץ ישראל.⁸ בשנת 1918 ביקר הרב אברהם יצחק הכהן קוק בארצות הברית כדי לגייס כספים להקמת ישיבה. לא ברור מה הייתה מידת השפעתו על הציונים הדתיים באמריקה, אף על פי שהיו שהפריזו וייחסו לו השפעה מפליגה על האורתודוקסיה המודרנית.⁹ ברור ההגירה הגדולה, שהחלה בשנת 1881, התעצבה האורתודוקסיה בהתאם לארצות המקור. השינוי הגדול התרחש בזמן ההגירה שלאחר מלחמת העולם השנייה. המנהיגים הגדולים של הישיבות שנחרבו היגרו לארצות הברית והיו לאלטרנטיבה של ממש להנהגת ה'מזרחי'. הזרם האולטרה-אורתודוקסי התעשר ב'גדולי תורה' או 'גדולים', דהיינו שכבת הנהגה רוחנית וסמכותית. 'גדולים' אלה העיבו על ההנהגה הקיימת, ודוגמה לכך היא הפיחות במעמדו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק. בתגובה עבר הרב סולובייצ'יק לתמוך ב'מזרחי'. תגובה זו לוותה בחשבון נפש מעמיק לאחר שנודעו ממדי השואה, אולם אין להתעלם מהיבטיה הפוליטיים. ההנהגה הדתית הרוחנית של האורתודוקסיה שינתה את פניה במידה רבה כמתן הבכורה להנהגה החרדית שהגיעה בתקופת השואה ולאחריה. התוצאה הייתה, שהאורתודוקסיה המודרנית הציונית נדחקה לשוליים. וכניסוחו של יונתן סרנה:

הפתרון האורתודוקסי הליברלי יותר לא הפך לדרך המלך. הגירתם של רבנים אורתודוקסיים מן השורה הראשונה מאירופה לאמריקה בלווית כמה מתלמידיהם טרם השואה ולאחריה, תמורות כלכליות, תרבותיות ודתיות מרחיקות לכת בחברה האמריקנית וכן התפתחויות דרמטיות במדינת ישראל שינו את פניה של האורתודוקסיה באמריקה בשנים שלאחר מלחמת העולם

7 שלום רצבי, בין גורל לייעוד: השיח התיאולוגי היהודי בארצות הברית, תל אביב תשס"ג, עמ' 228.

8 על ימי הראשית של הציונות הדתית באמריקה ראו, Yosef Salmon, 'The Mizrahi Movement in America: A Belated but Sturdy Offshoot', *American Jewish Archives*, Vol. 48, No. 2 (1996), pp. 161-175; הנ"ל, 'הספר "שיבת ציון" (ניו יורק 1916) והקמת ה"מזרחי" באמריקה', בתוך: אבי שניא ורב שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, רמת גן תשס"ג, כרך ב, עמ' 393-404.

9 Jacob Agus, *Guideposts in Modern Judaism: An Analysis of Current Trends in Jewish Thought*, New York 1954; Steven Katz (ed.), *American Rabbi: The Life and Thought of Jacob B. Agus*, New York 1997

השנייה בכך שהעניקו תנופה מחודשת ליהדות החרדית, ועודדו את צמיחת החסידות, בייחוד חסידות סאטמר ולובביץ'.¹⁰

במקביל צמח לאחר מלחמת העולם השנייה דור חדש של יהודים אמריקנים אורתודוקסים, שביקשו להיקלט בחברה האמריקנית. התוצאה לא איחרה לבוא. בתי הכנסת האורתודוקסיים החלו להידמות יותר ויותר לבתי הכנסת הקונסרבטיביים. אף שהייתה הפרדה בין המינים בחלק גדול מבתי הכנסת כבר לא הייתה מחיצה ביניהם. שפת בית הכנסת שוב לא הייתה יידיש אלא אנגלית. הרב, שקיבל את שכרו מהקהילה, התאים את עצמו למצב המודרני, והנהגתו ההלכתית נטתה במקרים רבים להקל.¹¹ אורתודוקסים רבים העתיקו את מקומות מגוריהם לפרברים, ושם משקלו של בית הכנסת היה גדול בהרבה. במקומות רבים בתי הכנסת האורתודוקסיים והקונסרבטיביים נראו דומים מאוד.¹² היה גם היבט תרבותי-אינטלקטואלי לקרבה כזו: מלומדים יהודים אורתודוקסיים ביקשו ללמד ב'סמינר התאולוגי' (JTS), המוסד הקונסרבטיבי האקדמי. עם אלה שנקלטו בו אפשר למנות את הפרופסורים שאול ליברמן, יוסף הלוי פאור, דוד וייס הלבני ומשה צוקר; אליעזר ברקוביץ נמנה עם מי שלא נקלטו בו. גם החברה החרדית האולטרה-אורתודוקסית בארצות הברית הכירה במודרנה, בעצם העובדה שרוב חבריה יוצאים לשוק העבודה. אולם היא לא הפנימה את ערכיה התרבותיים של המודרנה. לא כן האורתודוקסיה המודרנית, שהפתיחות שבה חדרה גם למוסדות הדת ולהלכה.

קודם הצבענו על ההתקרבות שבין האורתודוקסיה המודרנית להליכות התנועה הקונסרבטיבית בארצות הברית. התקרבות זו התרחשה לפחות עד שלהי שנות השמונים של המאה שעברה, וכיום השתנה המצב. אבל הייתה הבחנה חשובה בין הזרם הקונסרבטיבי לאורתודוקסי המודרני, והיא עלייתם של מנהיגי האורתודוקסיה המודרנית לארץ ישראל. תחילה היו אלה פעילי 'המזרחי', אך התופעה התרחבה לאורתודוקסיה המודרנית בכללה. מדובר בתופעה מרשימה ביותר. והרי דוגמאות אחדות: הרב מאיר בר-אילן (ברלין) עלה

10 יונתן סרנה, 'האורתודוקסיה בעימות עם אמריקה', בתוך: יוסף שלמון, אביעזר רביצקי ואדם פרויגור (עורכים), *אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים*, ירושלים תשס"ו, עמ' 554.

11 הרב עמנואל רקמן העיד בכנס על הרב סלוביצי'ק שבו נכחתי בראשית שנות השמונים של המאה שעברה באוניברסיטת בר-אילן, שהרב מבוססון סירב בתוקף להיענות לביטול מניין 'שבעה נקיים' לטהרת הנידה. בארץ ישראל החל להישמע קולות זעיר שם זעיר שם המערערים על 'שבעה נקיים' בגין בעיות פוריות רק שלושים שנה לאחר מכן, ואף זאת ללא גיבוי רבני של ממש.

12 ראו למשל, Charles Liebman, 'Orthodoxy in American Jewish Life', *American Jewish Yearbook*, Vol. 66 (1965), pp. 31, 34-36, 47-48; Idem, 'A Sociological Analysis of Contemporary Orthodoxy', in: Jacob Neusner (ed.), *Understanding American Judaism*, New York 1975, Vol. 2, p. 144. ראו עוד מאמריהם של וולף קלמן, מרשל סקליר ואברהם פלדמן בכרך הראשון של קובץ חשוב זה; ישראל אלמן, *יהדות אמריקה בחברה פלוראליסטית*, תל אביב תשמ"ה, עמ' 206-212; מרק לי רפאל, 'היהדות האורתודוקסית', בתוך: מירה קצבורג-יונגמן (עורכת), *החוויה היהודית האמריקנית*, רעננה תשס"ו, עמ' 307-352.

לארץ בשנת 1925, הרב זאב גולד בשנת 1935, אריה ליב גלמן בשנת 1949 והרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין בשנת 1971. מנהיגים רבים מחוגי 'ישיבה אוניברסיטה' בניו יורק עלו לארץ ישראל. מגמה זו המשיכה גם בימיו של הרב פרופסור אליעזר ברקוביץ, שהיגר מאוסטרליה לארצות הברית בשנת 1958, ועלה לארץ ישראל בשנת 1975. עליית המנהיגים הרוחניים של אמריקה משקפת גם את דרכו של הדור הצעיר של האורתודוקסיה המודרנית. עלייה זו נבעה מהפנמה מוצלחת של האידאולוגיה הציונית הדתית, ומן העובדה שהאידאולוגיה לא התרקמה כתוצאה מרדיפות ומתחושת תהום אלא להפך, מתוך בחירה, הכרעה וחירות. לתופעת העלייה היה היבט 'שלילי': היא גרמה להתפוררות המזרחי בארצות הברית ולהשתלטות של אולטרה-אורתודוקסים על נכסים כמו מוסדות חינוך וכדומה. אולם היה גם היבט 'חיובי': יוצאי ארצות הברית ביקשו להקנות את הנורמות שלהם לציונות הדתית בארץ.

במקום אחר הראינו, שהיו בין מנהיגי הציונות הדתית בארצות הברית שעלו לארץ כאלה שהמשיכו להעריך את הליכות ארץ מוצאם.¹³ היו לא מעט עולים מארצות הברית שהעבירו את הערצת ארץ מוצאם גם לסביבותם.¹⁴ בו בזמן מתחו חלקם ביקורת על ה'קיפאון' של האורתודוקסיה בארץ, וחתרו לרענן את הליכותיה. תופעה זו ניכרת כיום בדמות הקמת בתי כנסת של מניינים שוויוניים של גברים ונשים במקומות שרבים בהם יוצאי צפון אמריקה, בפופולריות של כתבי הרב סולובייצ'יק בקרב ציוניים דתיים רבים,¹⁵ בפמיניזם דתי ובתופעות אחרות.

התהליכים שהתרחשו בקרב האורתודוקסיה המודרנית הם אפוא אלה: (א) פתיחות דתית, שמבחינה מעשית משמעותה התקרבות לתפיסת גמישות ההלכה, אף שמבחינה צורנית נשמרה המחויבות לה. (ב) עלייה מסיבית של מנהיגים ותלמידיהם מצפון אמריקה. (ג) שימור האתוס של אחריות ליהודים בארץ ישראל ולמדינת ישראל. (ד) חתירה להעברת נורמות הפתיחות לאורתודוקסיה בארץ.

הניסיונות להעביר נורמות של האורתודוקסיה המודרנית לא צלחו במיוחד עד לשלהי שנות השמונים של המאה שעברה. סולם הערכים של הציונות הדתית התמקד במפעל ההתנחלויות, ובמידה רבה דחק לשוליים ערכים כמו קידום מעמד האישה, טיפוח החווייתיות הדתית האישית, העתידה להתפרץ בדמות מנייני 'קרליבך', תרבות הכלינות של צעירים

13 דב שוורץ, 'מראשית הצמיחה להגשמה: תולדות התנועה הציונית-הדתית ורעיונותיה', בתוך: ישראל הראל ואשר כהן (עורכים), *הציונות הדתית: עידן התמורות, אסופת מחקרים לזכר זבולון המר*, ירושלים תשס"ד, עמ' 127.

14 דוגמה לכך נמצאת בימין החדש בציונות הדתית. משה פייגלין, שפעל עם יוצאי ארצות הברית לא מעטים כמו שמואל סאקט, כתב כי 'דווקא שמירת החוק בארה"ב קפדנית בהרבה מזו המקובלת בארץ, בין אם מדובר בהתנהגות נהגים, הפגנות פועלים או העלמות מס'. משה פייגלין, *במקום שאין אנשים*, ירושלים תשנ"ח, עמ' 99.

15 משקלם של הרב אהרן ליכטנשטיין ותלמידיו בישיבת 'הר עציון' שבאלון שבות הוא מהותי בהפיכת כתבי הרב סולובייצ'יק לאקטואליים בציבור האורתודוקסי בארץ. דב שוורץ, 'הגותו של הרב אהרן ליכטנשטיין: תדמית ומציאות', דעת, חוב' 76 (תשע"ד), עמ' 55-7.

דתיים (פאבים וכדומה) והיפתחות לעולם התקשורת והאמנויות. ערכים כאלה בדיוק העסיקו ומעסיקים את האורתודוקסיה המודרנית, אבל מה שלא הצליח עד שלהי שנות השמונים נחל הצלחה מסחררת מיד לאחר מכן. בסופו של דבר נורמות הפתיחות של האורתודוקסיה המודרנית השתמשו בחתכים נרחבים של הציבור הציוני הדתי ולעולים מצפון אמריקה חלק נכבד בתהליכים אלה.

נראה שמפעלו של הרב ברקוביץ הטרם מגמה זו. לפיכך אי אפשר להבין את מפעלו, למצער מעלייתו לארץ, ללא החתירה להנחלת הנורמות של האורתודוקסיה בארצות הברית בארץ ישראל. למעשה הנורמות הללו קיימות בקרב האורתודוקסיה המודרנית בארצות מערביות רבות, אולם בקרב יוצאי ארצות הברית בעיקר הופיעה האידיאולוגיה של הנחלתן בארץ ישראל. ההשפעה של מגמה זו נזקפת גם לעובדה שהעלייה מקרב יהודי צפון אמריקה היא מסיבית יותר מאשר ממערב אירופה.

מהשוליים למרכז

כבר צוין כי ברקוביץ הקדים את זמנו. ספרו ההלכה כוחה ותפקידה יצא לאור בראשית שנות השמונים של המאה שעברה. באותו עידן של מאבק על ההתיישבות בסיני ועל שלמותה של הארץ, מאבק שהציונות הדתית ברובה נרתמה למענו, היה ספרו חריג. גורלו היה כגורל כתביו של הרב סולובייצ'יק בארץ. שני ההוגים עסקו בסוגיות שנראו רחוקות מאוד באותו זמן, אך כאמור הן עתידות היו לשוב החל בשנות התשעים של המאה העשרים. סולובייצ'יק עסק בהגות אינדיבידואלית וקיומית וברקוביץ בבחינה מחודשת של ההלכה לאור המודרנה. ספרו של מאיר רוט מאיר את נתיבי הגותו ההלכתית של ברקוביץ, ובכך הוא מרים באופן עקיף תרומה חשובה להבנת התהליכים המתרחשים בימים אלה בציונות הדתית.

כדאי להוסיף הערה אישית על המחבר, המבליטה את הצורך ברקע לפעילותו של ברקוביץ. במשך שנים רבות היה רוט חבר בתנועת 'נאמני תורה ועבודה', ואף כיהן כיושב ראשה בשנים 1995-2001. תנועה זו אימצה לעצמה שם המזכיר את תנועת 'תורה ועבודה', שנשאה בגאון את נס המרד בגלותיות, והדגישה את הטיפוס הדתי החדש שמבקשת הציונות הדתית לכונן. תנועת 'נאמני תורה ועבודה' מבקשת להפנות את התודעה הדתית לעולם המודרני והפוסט-מודרני ולהתאים את ההלכה בגבולות המחויבות האורתודוקסית לשינויים במציאות. אפשר לומר בזהירות כי בשורת התנועה הולמת במידה רבה את שגרת החיים של האורתודוקסיה המודרנית בארצות הברית. פעילותה משייכת אותה ל'מרכז' הדתי (ולא בהכרח הפוליטי). המצדד בצורך בפתיחות ובפלורליזם. פרסומי התנועה מעלים סוגיות שטואטאו אל מתחת לשטיח באורתודוקסיה שבארץ ישראל, כגון מיניות והומוסקסואליות. התנועה מבקשת לערער על דרכי הבחירה של רבנים, על החינוך החרדי הלאומי (חרד"לי) ועוד. לכן מבחינות רבות תנועת 'נאמני תורה ועבודה' משקפת לא רק את התמורה בציונות הדתית

ב-25 השנים האחרונות,¹⁶ אלא גם את הקרבה לאורתודוקסיה המודרנית בארצות הברית. לא רק 'נאמני תורה ועבודה' הרימה את הכפפה ביחס ל'דיענון' האורתודוקסיה בארץ. אפשר לצרף למגמה זו גם את ארגון רבני 'בית הלל' ובמידה מסוימת גם את רבני 'צהר'. מזווית הראייה של האינטראקציה בין האורתודוקסיה בארצות הברית ובארץ הארגונים הללו הם מעין היענות ישראלית לשינוי הנורמות בהתאם לאורתודוקסיה המודרנית בארצות הברית. מבחינות רבות הטרים הרב פרופסור ברקוביץ מגמה זו באוריינטציה הרעיונית שלו ובתפיסות ההלכתיות. דווקא מסיבה זו ראוי לבחון מחדש את הגותו לאור 'המושב בחיים', דהיינו המגמה ליצוק פתיחות באורתודוקסיה בארץ ישראל. ספרו של מאיר רוט מאפשר אפוא עיון במחשבתו ההלכתית של ברקוביץ, אבל עם זאת הוא מעורר ומגרה לפתח אופקי מחקר חדשים.

16 דב שוורץ, 'הציונות הדתית על פרשת דרכים: מהרחבת אופקים לפינוי 'שובים', בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, ירושלים 2010, עמ' 177-212.